

Забезпечення стійкості боргової політики в умовах фінансування військових витрат

М. Г. Уракін¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.12.2024	Економіка	336.67

DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.14635133>

Анотація. Стаття присвячена актуальній для сучасного періоду української економіки проблемі забезпечення стійкої боргової політики у періоди значних військових витрат. Це питання стає викликом для багатьох держав, що зіштовхуються з необхідністю підтримки обороноздатності задля збереження своєї територіальної цілісності та національної безпеки. Визначено, що військові витрати, які значно зростають у період військових дій, створюють серйозний тиск на державні фінанси та економіку, що зумовлює необхідність пошуку ефективних механізмів управління борговим навантаженням. Встановлено, що ця проблема актуалізується для України упродовж останніх років внаслідок безпрецедентних викликів у сфері національної безпеки та економічної стабільності.

Основним акцентом статті є обґрунтування економічних моделей та аналітичних засобів для оцінки залежності між економічною активністю та збільшенням витрат на оборону задля уникнення надмірної боргової залежності та потрапляння економіки у боргову пастку. У статті розглядаються основні аспекти забезпечення сталості бюджету для держави в умовах військового стану. У дослідженні систематизовані заходи забезпечення стійкості боргової політики, такі як оптимізація державних витрат, залучення зовнішньої допомоги та інвестицій, податкове регулювання.

Запропоновано розрахункові моделі оцінювання стійкості боргової політики держави за умов дотримання збалансованості бюджету на розвиток та утримання на належному рівні оборонних видатків.

Ключові слова: боргова політика, боргова пастка, стійкість боргової політики, військові витрати, державне регулювання, фіскальні інструменти, механізм управління борговим навантаженням, національна безпека, економічна стабільність.

Achieving the Sustainability of Debt Policy in the Context of Financing Military Expenditures

Annotation. The article is dedicated to a current issue in the Ukrainian economy—ensuring a sustainable debt policy during periods of significant military expenditures. This issue presents a challenge for many countries that face the need to maintain defense capabilities in order to preserve territorial integrity and national security. The article emphasizes that, in the context of modern global challenges, ensuring the sustainability of debt policy has become critically important for many countries, especially those involved in military conflicts. It is noted that military expenditures, which rise significantly during times of war,

¹ кандидат економічних наук, докторант, Академія праці, соціальних відносин та туризму, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8911-611X>

place substantial pressure on state finances and the economy, necessitating the search for effective mechanisms to manage debt burdens.

The article identifies that this issue has become particularly relevant for Ukraine in recent years due to unprecedented challenges in national security and economic stability. Special attention is given to the analysis of Ukraine's experience, which is under considerable pressure on state finances due to the need to increase defense spending.

The main focus of the article is to justify economic models and analytical tools for assessing the relationship between economic activity and increasing defense expenditures to avoid excessive debt dependency and prevent the economy from falling into a debt trap. The article discusses key aspects of ensuring budget sustainability for the state during a time of military conflict. The research systematizes measures for ensuring debt policy sustainability, such as optimizing public spending, attracting external assistance and investments, and tax regulation.

The necessity of structural reforms is justified in order to ensure the long-term sustainability of debt policy and the economy as a whole in the context of increasing defense expenditures.

The article proposes calculation models for assessing the sustainability of state debt policy while maintaining a balanced budget for the development and proper level of defense spending. The main conclusions are supported by analytical calculations and practical recommendations for formulating a debt strategy, taking into account the specifics of the current crisis conditions.

Keywords: debt policy, debt trap, debt policy sustainability, military expenditures, state regulation, fiscal instruments, debt burden management mechanisms, national security, economic stability.

Вступ

В умовах сучасних глобальних викликів забезпечення стійкості боргової політики набуває критичного значення для багатьох держав, особливо тих, які опинилися в ситуаціях військових конфліктів. Військові витрати, які значно зростають у період активних бойових дій, створюють серйозний тиск на державні фінанси та економіку, що зумовлює необхідність пошуку ефективних механізмів управління борговим навантаженням. Ця проблема є особливо актуальною для України, яка упродовж останніх років стикається з безпрецедентними викликами у сфері національної безпеки та економічної стабільності.

Сучасні дослідження свідчать, що високий рівень боргового навантаження може негативно впливати на економічний розвиток, обмежуючи можливості держави для інвестування у ключові сектори економіки та соціальні програми. Водночас, недостатнє фінансування оборонної сфери може поставити під загрозу суверенітет і територіальну цілісність країни. Тому проблема досягнення балансу між фінансуванням оборони та підтримкою економічної стабільності вимагає детального аналізу та наукового обґрунтування.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема стійкості боргової політики та її впливу на економічну стабільність отримала значну увагу серед дослідників. Зокрема, у більшості теорій державного боргу, як зазначає Новосьолова О. [1], а також у дослідженнях Р. Барро [2], які підкреслюють важливість збереження міжгенераційної рівноваги та уникнення надмірного боргового навантаження, що може обмежити можливості майбутніх поколінь. Аналогічні міркування наводять і у сучасних дослідженнях, проте крізь наголос на роль фіскальної дисципліни та прозорості у забезпеченні ефективного управління державним боргом Р. Рейнхарт і К. Рогофф [3], Данн, Дж. П., Перло-Фрімен, С., Сойдан, А. [4].

Одним із ключових аспектів в дослідженнях визначають вплив військових витрат на боргову політику. Згідно з дослідженнями, зростання оборонних витрат під час військових конфліктів часто супроводжується збільшенням державного боргу, що створює ризики для інвестицій та макроекономічної стабільності (Р. Сміт [5]). Водночас, ефективне використання запозичених коштів може сприяти збереженню економічного потенціалу та підвищенню обороноздатності країни. Тому, важливим аспектом розгляду питання забезпечення стійкості боргової політики є аналіз фіскальних інструментів, які можуть бути використані для фінансування військових витрат. Серед таких інструментів дослідники виділяють підвищення податків, оптимізацію державних витрат, залучення зовнішньої допомоги та інвестицій. Наприклад, дослідженнями Дж. Е. Стігліц [6] демонструє, що правильне балансування між цими інструментами дає змогу мінімізувати негативний вплив на економіку від підвищення податкового тиску та зберегти макроекономічну стабільність.

На важливості збереження боргової стійкості у кризових умовах через гнучке управління запозиченнями та підтримку довіри інвесторів наголошує П. Кругман [7]. Переважна більшість рекомендацій, спрямовані на зменшення боргового навантаження, включають реструктуризацію боргу та впровадження реформ у фіскальній політиці.

Критичний огляд наукових поглядів також підкреслює, що залежність між рівнем мобілізації ресурсів і фінансуванням оборонних потреб є критичним фактором у визначенні ефективності боргової політики. Дослідження А. Алесіна та Г. Табелліні [8] вказують на необхідність уникнення «порочного кола боргу», коли надмірні запозичення для фінансування військових витрат призводять до подальшого зростання дефіциту бюджету та інфляції. Особливе значення у даному контексті щодо міжнародних фінансових організацій, таких як МВФ та Світовий банк, при наданні кредитних коштів для фінансування дефіциту бюджету відзначає у роботах П. Єщенко [9], що значно актуалізується в умовах зростання військових витрат. У цьому контексті особливо актуальним є також аналіз досвіду країн, які стикалися з подібними викликами (Р. Сміт [5]).

З'являються також наукові дослідження і сучасних представників української науки, в яких розкриваються основні питання забезпечення стійкості боргової політики за умов необхідності нарощення витрат на оборону. Серед авторів доцільно відмітити роботи авторів: Т. Богдан [10], Т. Бороденко [11], Н. Євтушенко та В. Виноградня [12], Ю. Жежерун, С. Запорожець, О. Походенко, А. Пінчук, Р. Місценко, Т. Паращенко [13], Т. Маршалюк [14], Б. Стеценко, А. Буряченко, К. Захожай, С. Прісняк [15], Н. Ткачук та О. Сташук [16] та багатьох інших дослідників. У своїх дослідженнях автор також дотримується позиції важливості уникнення «порочного кола боргу», яке без належного регулювання здатне знівелювати перспективи виходу з нього та майбутній розвиток країни в цілому в поствоєнний період.

Для визначення можливих проблем забезпечення стійкості боргової політики важливими також є моніторинг статистичних даних в українських [17; 18; 19; 20] та міжнародних інформаційних базах даних [21; 22; 23; 26].

Таким чином, літературний огляд засвідчив, що стійкість боргової політики є актуальною проблемою для сучасної України та залежить від низки факторів, включаючи прозорість у використанні коштів, ефективність фіскальних інструментів і здатність держави адаптуватися до кризових умов. Разом з тим, подальшого дослідження потребує обґрунтування практичних механізмів, які можуть забезпечити цю стійкість.

Метою цього дослідження є розробка теоретичних та практичних рекомендацій для забезпечення стійкості боргової політики в умовах значного зростання військових витрат. Особливий акцент зроблено на визначенні ефективних підходів до управління

борговим навантаженням у кризових ситуаціях, які враховують сучасні виклики воєнної економіки та специфіку економічної ситуації в Україні.

Завдання включають аналіз існуючих теоретичних та практичних підходів до управління боргом, а також розробку рекомендацій для забезпечення фінансової стабільності в умовах військових дій. Виконання зазначених завдань сприятимуть формуванню цілісної концепції стійкої боргової політики, яка забезпечить фінансову стабільність держави та сприятиме економічному зростанню навіть у складних воєнних умовах.

Методологія цього дослідження базується на використанні сучасних економічних методів аналізу, які дозволяють оцінити ефективність фіскальних стратегій у контексті забезпечення стійкості боргової політики в умовах зростання військових витрат. Основні методи включають: метод порівняльного аналізу, який застосовано для узагальнення досвіду фінансування військових витрат та практичних аспектів управління державним боргом; економетричне моделювання, яке використовувалось для формалізації взаємозв'язків між макроекономічними показниками, зокрема ВВП, рівнем боргового навантаження та витратами на оборону. Побудовані моделі дають змогу спрогнозувати наслідки впровадження різних фіскальних стратегій; метод сценарного аналізу, що дає змогу оцінити вплив різних сценаріїв економічного розвитку на стійкість боргової політики, враховуючи можливі зміни у внутрішніх та зовнішніх умовах; кількісний аналіз для оцінки ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих на оборону, та їх впливу на економічну активність задля визначення рівня оптимального фінансування; якісний аналіз - для ідентифікації ризиків, пов'язаних із зростанням боргового навантаження, та розробки рекомендацій щодо їх мінімізації.

Результати

Забезпечення боргової стійкості в умовах воєнного стану є важливим аспектом боргової політики держави, оскільки безпосередньо впливає на здатність країни виконувати свої фінансові зобов'язання в умовах надзвичайних ситуацій, таких як війна, криза або інші потрясіння. У разі війни державний борг може зростати через додаткові витрати на оборону, соціальну підтримку населення, відновлення інфраструктури, а також через зниження економічної активності, що ускладнює мобілізацію внутрішніх ресурсів.

Тому, в умовах воєнного стану важливою є здатність адаптувати боргову політику до нових реалій. Зміни в економічній ситуації, зниження доходів державного бюджету та необхідність збільшення видатків на оборону та соціальні потреби вимагають гнучкості в управлінні боргом.

Воєнний стан зазвичай супроводжується скороченням економічної активності, зменшенням податкових надходжень і зростанням безробіття. Зростають витрати на військові потреби та гуманітарну допомогу, а також необхідність відновлення економіки після завершення збройного конфлікту.

Таким чином, зважаючи на загальну позицію науковців щодо загальних цілей боргового регулювання [1], які мають забезпечувати стабільність функціонування економічної системи країни, доцільно акцентувати на посиленні вагомості регулювання в умовах військового стану задля уникнення «боргової пастки» [9].

Особливо дискусійним у даному контексті є виявлення межі спроможності забезпечення військових витрат внутрішніми ресурсами, з метою уникнення надмірного накопичення боргового навантаження та прояву ситуації «надмірної залежності» від отримання зовнішнього фінансування у борг.

Для кращого розуміння важливості та здатності досягнення балансу в цьому контексті доцільно формалізувати залежності між економічною активністю в країні

(працюючими в тилу) та військовими витратами. Така формалізація потребує врахування кількох ключових факторів, включаючи вплив виробничих потужностей на спроможність економіки забезпечувати військові витрати та стійкість економіки при збільшенні витрат на оборону. Оцінку здатності забезпечення стійкості боргової політики в умовах фінансування військових витрат (рис. 1) можна здійснити шляхом побудови кількох моделей залежності.

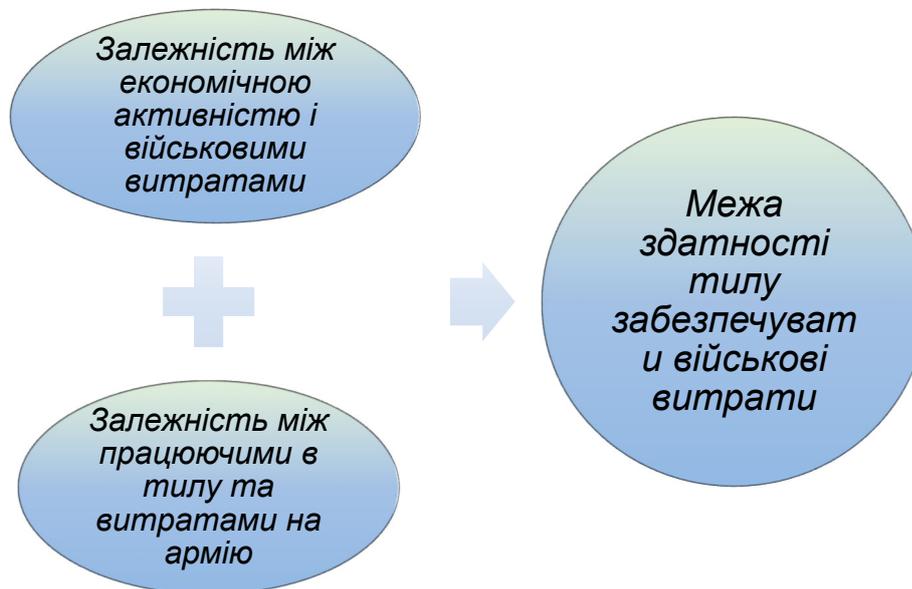

Рис. 1. Оцінка здатності забезпечення стійкості боргової політики в умовах фінансування військових витрат

Укладено автором

1. *Залежність між економічною активністю і військовими витратами.* Основу побудови цієї моделі складають базові економічні моделі для аналізу взаємозв'язку між виробничими можливостями країни та витратами на армію [5]. Для цього можна використати:

1) Класичну виробничу функцію, адаптувавши її до військових потреб, тобто яка залежатиме від кількості працюючих в тилу (робочої сили), капіталу, технологій та інших ресурсів.

Модифікація матиме такий вигляд (1):

$$Y = f(K, L, A) \quad (1)$$

де, Y – ВВП країни (загальна економічна активність, результат функціонування економіки);

K – обсяг капіталу;

L – робоча сила (працюючі в тилу);

A – технологічний прогрес.

2) Функція витрат на військових у контексті економічних можливостей (2):

$$G_m = \alpha Y \quad (2)$$

де, G_m – витрати на військових;

α – коефіцієнт, який відображає частку ВВП, яку країна витрачає на військові потреби.

Якщо економіка працює на межі своїх виробничих можливостей, збільшення витрат на військових (G_m) може призвести до значного скорочення ресурсів для інших важливих секторів (освіта, охорона здоров'я, інфраструктура). У певний момент, коли витрати на військових перевищують максимально можливий рівень підтримки економічної активності, це може призвести до зниження загальної виробничої

спроможності, а відтак неминуче призводитимуть на можливість країни фінансувати на належному рівні витрати на військових.

2. Залежність між працюючими в тилу та витратами на армію можна проаналізувати за наступними тенденціями.

1) зменшення працездатного населення внаслідок мобілізації трудових економічно активних ресурсів на фронт без їх заміщення в тилу. У цьому разі, чим більше робочої сили відправляється на фронт, тим менше залишається в тилу для виробництва та забезпечення економічної стабільності, включно з забезпеченням армії. Водночас економічні витрати на армію зростають;

2) зниження продуктивності через ресурсні об'єктивізм ресурсних обмежень. У випадку перенаправлення значної частини своїх ресурсів на фінансування військових потреб, залишаючи для виробничої діяльності тільки частину робочої сили і матеріальних ресурсів, суттєво знижується здатність тилу забезпечити країну належними ресурсами для підтримки економічного зростання, включно з забезпеченням армії необхідними ресурсами.

Математично можна виразити таку залежність наступним чином (3):

$$Y_t = f(K_t, L_t, A) \quad (3)$$

де, Y_t – ВВП, який забезпечується тилом, що знаходиться на рівні, обмеженому ресурсами, доступними в країні, після мобілізації частини працездатного населення;

K_t – ресурси, що залишаються для тилу;

L_t – робоча сила, що залишилась у тилу.

При цьому, зростання витрат на військових може бути виражене через наступну формулу (4):

$$G_m = \alpha_t Y_t \quad (4)$$

де, G_m – витрати на військових;

α_t – коефіцієнт витрат на оборону, який може змінюватися залежно від економічної ситуації в країні.

Враховуючи формули (1) – (4), виникає певна межа, коли тил не зможе забезпечувати військові витрати. Це важливе питання, яке може бути сформульоване концепцією економічного балансування, де підвищення військових витрат призводить до негативних наслідків для економічної активності в тилу [5, 10]. Таку ситуацію можна сформулювати через «поріг можливості» економіки. Такий поріг можливості проявляється через поріг витрат та поріг ресурсів.

Поріг витрат – ситуація, коли витрати на військових перевищують певну критичну частку від ВВП або продуктивних ресурсів (приміром, 30-40% ВВП), економіка країни може потрапити в ситуацію, коли витрати на військових починають обмежувати виробничі можливості, і тил уже не може забезпечувати належне фінансування військових потреб без погіршення економічної ситуації в країні.

Поріг ресурсів – ситуація, коли ресурси (робоча сила, капітал) досягають критичного рівня, за якого більшість працюючих мобілізовані або спрямовані на оборону, а тил не здатен виробляти достатню кількість товарів і послуг для покриття потреб армії та інших важливих сфер, а відтак, – країна опиняється в ситуації ресурсного дефіциту.

Перевищення порогових значень за витратами та ресурсами призведе до наслідків, які без виваженого регулюючого впливу здатні спричинити затяжну кризу в економіці. Серед основних ризиків перевищення порогів окремої уваги заслуговують ті, ігнорування та унеможливлення яких можуть позбавити країну потенціалу відновлення та розвитку [11; 12].

По перше, зниження життєвого рівня населення. Якщо економіка не може забезпечити потреби армії без погіршення життєвого рівня населення, це може призвести до соціальних стресів і політичної нестабільності.

Друге. Значні витрати на військових за одночасного позбавлення тилу ресурсів можуть спричинити інфляцію, якщо країна фінансуватиме такі витрати грошовою емісією або збільшенням дефіциту бюджету.

Третє. За умов війни частина виробничих потужностей і сировинної бази можуть бути втрачені або перерозподілені на потреби армії, що призводить до дефіциту основних товарів і послуг, зокрема й на забезпечення армії необхідним за рахунок внутрішніх можливостей.

Четверте. Зростання військових витрат та побудова «військової економіки» можуть негативно позначитися на інвестиційному кліматі країни, оскільки високе податкове навантаження або дефіцит бюджету можуть відштовхнути інвесторів від невійськових галузей, що суттєво впливатиме на зміну структури економіки.

Таким чином, важливість належного забезпечення фінансування військових витрат потребує виваженого підходу, враховуючи оцінку залежності між працюючими в тилу і витратами на військових. Розв'язання цієї задачі є складною і має лінійний, але обмежений характер. Існує межа, коли економіка не здатна більше забезпечувати високі витрати на армію без серйозних негативних наслідків для внутрішнього виробництва та стабільності країни. Важливою умовою недопущення такого стану є оптимізація ресурсів, ефективне використання витрат і забезпечення економічної стабільності через структурні реформи.

Застосування наведених моделей дає змогу визначити порогові ситуації, за яких необхідно вживати стабілізаційних заходів стосовно боргової політики. Так, щоб уникнути патового стану, коли економіка країни більше не здатна забезпечувати високі витрати на військові потреби, слід вжити комплексні заходи, спрямовані на забезпечення економічної стабільності, ефективне використання ресурсів та оптимізацію витрат. Основні напрями, які можуть допомогти уникнути цієї ситуації систематизовані у таблиці 1.

Таблиця 1

Систематизація заходів, спрямованих на забезпечення економічної стабільності, ефективне використання ресурсів та оптимізацію військових витрат

Заходи	Опис
Оптимізація військових витрат	Зменшення адміністративних витрат та забезпечення максимально ефективного використання коштів на армію. Це включає модернізацію озброєнь, оптимізацію чисельності військ, закупівлю необхідного обладнання без надмірних витрат
	Визначення пріоритетних напрямів для витрат на оборону (замість безконтрольного збільшення фінансування всіх напрямків) сприятиме зменшенню загальних витрат без шкоди для національної безпеки
Диверсифікація джерел фінансування	Співпраця з міжнародними установами (МВФ, Світовий банк, ЄС) та іншими державами для залучення грантів та цільової допомоги на військові потреби, що може знизити боргове навантаження
	В умовах високих боргових зобов'язань важливо працювати над реструктуризацією боргів або пошуком можливостей для зниження відсоткових ставок та обсягів погашення
Залучення бізнесу та приватних інвестицій	Створення сприятливих умов для інвестицій (полегшення податкового навантаження, спрощення регуляції) дозволить розширити внутрішнє виробництво та зменшити залежність від імпорту

	Співпраця з приватним сектором у виробництві військової продукції та послуг може значно знизити витрати бюджету, а також стимулювати розвиток національної промисловості
Залучення мобілізаційних резервів у тилу	Створення умов для зростання продуктивності праці в тилу за допомогою автоматизації та модернізації підприємств. Це дозволить зберегти достатній рівень виробництва товарів і послуг
	Включає створення умов для розвитку високотехнологічних, цифрових і зелених секторів економіки, які можуть функціонувати навіть в умовах військового часу
Підтримка соціальної стабільності	Важливо створити стабільну соціальну політику, яка б зберігала рівень життя населення, навіть при високих податках і військових витратах. Програми підтримки безробітних, соціальних виплат та забезпечення базових потреб можуть запобігти соціальним суперечностям і зберегти стабільність у країні
	Підвищення рівня прозорості у використанні державних коштів на оборону та соціальні потреби дозволить збільшити довіру до влади і мінімізувати корупцію
Управління державними боргами	Створення механізмів для управління державним боргом (наприклад, через реструктуризацію чи оптимізацію боргових зобов'язань) дозволить знизити виплати на обслуговування боргу та звільнити ресурси для фінансування критичних потреб
	Замість залучення нових зовнішніх позик, можна зосередитися на залученні внутрішніх інвестицій через державні облігації
Економічна реформа та структурні зміни	Податкові ставки мають бути збалансовані таким чином, щоб забезпечити стабільне фінансування без погіршення інвестиційного клімату та економічної активності. Це може включати зменшення податкового навантаження на бізнес, що стимулює інвестиції та економічне зростання
	Розвиток таких галузей, як сільське господарство, ІТ-сектор, високі технології, зменшить залежність від традиційних галузей, які можуть бути більш уразливими в умовах військових дій
Покращення комунікації та стратегічне планування	Важливо мати довгострокову стратегію розвитку економіки в умовах війни та повоєнного відновлення, яка б враховувала необхідність поетапного зменшення залежності від військових витрат, без шкоди для національної безпеки
	Комунікація з громадянами щодо підвищення податків чи оптимізацію військових витрат має бути прозорою і чесною, щоб уникнути соціальної напруги і зберегти підтримку населення
Вдосконалення міжнародної співпраці	Важливо підтримувати тісні економічні та військові зв'язки з міжнародними партнерами, що може забезпечити додаткові ресурси для фінансування оборони

Укладено автором за [5; 13; 14; 15].

Обґрунтування запропонованих заходів для України з використанням фактичних статистичних даних потребує врахування поточної економічної ситуації та можливих сценаріїв для врахування короткострокових і довгострокових ефектів. Використання офіційних статистичних даних дозволить краще зрозуміти потреби та можливості для реалізації цих заходів. Разом з тим, деталізація статистики за запропонованими заходами (див. табл. 1) дає змогу підтвердити їх доцільність до застосування.

1. Ефективне управління військовими витратами. Витрати на оборону України у 2023 році склали близько 20% ВВП (понад 1 трлн грн), що є значним збільшенням порівняно з довоєнним рівнем (до 2022 року витрати на оборону складали близько 4-5% ВВП) [16; 17]. Залучення міжнародної допомоги для фінансування цих витрат допомогло б зменшити залежність від внутрішнього фінансування та значно скоротити боргове навантаження. Міжнародна підтримка, яка складає більше 50% бюджетних витрат на оборону (крім внутрішнього фінансування), дає змогу зберігати відносно низький рівень зовнішнього боргу за умови забезпечення ефективного управління військовими витратами [17].

2. Залучення міжнародної допомоги та співпраці. За останні кілька років Україні було надано понад 100 млрд дол США міжнародної допомоги, включаючи кредити, гранти та гуманітарні пакети від міжнародних організацій (МВФ, Світовий банк, ЄС). Сума 50-60 млрд дол США може бути надана для відновлення інфраструктури та підтримки економіки на наступні роки. Якщо Україна зможе залучити додатково 15-20 млрд дол США на рік на допомогу, це дозволить значно зменшити залежність від внутрішнього фінансування та допоможе підтримати важливі соціальні і оборонні програми. Разом з тим, варто врахувати умови надання такої допомоги та вартість її обслуговування, які мають бути сприятливими для країни [17; 21].

3. Залучення інвестицій та стимулювання бізнесу. За оцінками, відновлення інфраструктури України потребує понад 400 млрд дол США у найближчі 10 років. За умови стимулювання інвестицій через оптимізацію податкової системи та створення сприятливого бізнес-клімату, Україна може збільшити потік іноземних інвестицій з поточних 3-4 млрд дол США на рік до 10-15 млрд дол США на рік. Іноземні інвестиції можуть сприяти створенню нових робочих місць і зростанню ВВП на рівні 5-7% на рік у найближчі 3-5 років. Таким чином, важливо орієнтуватися на формування сприятливого інвестиційного клімату, що сприятиме прискоренню процесів повоєнного відновлення країни [13; 14].

4. Реструктуризація боргу та контроль за дефіцитом бюджету. Станом на 2023 рік державний борг України перевищував 130 млрд дол США, що складає понад 70% ВВП. Виплати на обслуговування боргу в 2023 році становили понад 10 млрд дол США, або 6-8% ВВП, що є значним навантаженням на бюджет і ці процеси лише загострюються, а борг зростає внаслідок необхідності збільшення витрат на оборону. Однак, за допомогою реструктуризації боргу або подовження термінів погашення, Україна могла б зменшити щорічні виплати на борг на 2-3 млрд дол США, що дало б змогу зосередити кошти на інших пріоритетах, таких як відновлення інфраструктури та економічне зростання [18; 22].

5. Покращення макроекономічної стабільності. За підсумками 2022 року ВВП України скоротився на 30% через війну, а інфляція зросла до 26%. Міжнародна допомога і ефективне управління економічною політикою дозволили знизити інфляцію до 15-20% в 2023 році, однак підтримка НБУ та стабілізаційні механізми можуть знизити інфляцію до 10-12% до кінця 2024 року – початку 2025 року, якщо буде проведена ефективна грошово-кредитна політика. На перспективу, ВВП може зрости на 3-4% в рік, якщо будуть реалізовані заходи з відновлення і стимулювання бізнесу [19; 20].

6. Диверсифікація економіки. Україна має великий потенціал для розвитку сільського господарства, ІТ-сектора, відновлювальної енергетики. Наприклад, сектор ІТ вже у 2023 році давав 7-8 млрд дол США на рік у вигляді експортних доходів, і за умов правильної політики вони можуть зрости до 15-20 млрд дол США за 5-7 років. У розвиток відновлювальної енергетики можна залучити близько 10-12 млрд дол США інвестицій в найближчі 5 років, що дозволить диверсифікувати енергетичні джерела та зменшити залежність від зовнішніх постачань енергоносіїв та пом'якшить негативні наслідки обстрілів енергетичної інфраструктури [10; 11].

7. Реформа податкової системи. В Україні існує значний рівень податкових порушень, зокрема в аграрному секторі, який може становити до 15-20% від загального обсягу податкових надходжень. Якщо реформувати податкову систему і забезпечити ефективне адміністрування податків, можна збільшити доходи бюджету на 3-5% ВВП без додаткового податкового тиску на бізнес та громадян, що забезпечить додатково близько 5-7 млрд дол США на рік [14].

8. Стратегічне планування та інституційна реформа. Інвестиції в інфраструктуру та відновлення економіки вимагають 400-500 млрд дол США в наступні 10-15 років. Створення прозорих механізмів управління, зокрема через боротьбу з корупцією, може призвести до економії до 2-3 млрд дол США на рік. Саме на необхідності «приборкання корупції» постійно наголошують іноземні партнери України [14].

9. Соціальна стабільність та підтримка населення. Загальні витрати на соціальні програми у 2023 році склали більше 10% ВВП, або близько 20-25 млрд дол США на підтримку внутрішньо переміщених осіб, пенсійних виплат, соціальних програм, і фінансування таких програм поступово зменшується. Разом з тим, важливо продовжити соціальні програми, особливо для вразливих груп населення, але з урахуванням оптимізації витрат, що сприятиме утриманню платоспроможного попиту, забезпечення ресурсами українського бізнесу та поступовому розгортанню відтворювальних процесів в економіці [15].

10. Залучення нових технологій та інновацій. Україна може значно покращити свою конкурентоспроможність, якщо збільшить інвестиції в цифрові та інноваційні технології, що дозволить створити нові високопродуктивні робочі місця. За оцінками, технологічний сектор може приносити Україні 5-10 млрд дол США експортних надходжень щорічно, якщо створити відповідні умови для розвитку [10].

Отже, з урахуванням наданих фактичних даних, можна зробити висновок, що комплексні заходи з оптимізації військових витрат, залучення міжнародної допомоги, стимулювання інвестицій і реформування економіки дадуть змогу знизити боргове навантаження, зменшити дефіцит бюджету та стимулювати економічне зростання в Україні, що може сприяти відновленню країни. Це також допоможе вийти з порочного кола боргу та підтримати інвестиційний процес для розширеного відтворення економіки.

Не менш вагомим аспектом, що потребує врахування у питаннях досягнення стійкості боргової політики є ситуація, коли значна частина працездатного населення не працює через інвалідність, виїзд за кордон чи інші соціально-економічні причини. Такий стан справ може створювати серйозні проблеми для економіки країни, особливо в умовах війни та складної економічної ситуації. Для подолання цих труднощів доцільним є вжиття низки важливих кроків за такими групами:

По перше, підтримка повернення трудових мігрантів. За приблизними оцінками, які озвучують офіційні джерела, близько 5-7 млн українців виїхало за кордон з початку війни, і якщо хоча б 10-15% з них повернуться, це дасть можливість збільшити трудовий потенціал країни на 500-700 тисяч осіб. Тому заходи цієї групи повинні передбачати створення сприятливих умов для повернення [23]. Україні необхідно розробити програми, які мотивують трудових мігрантів повернутися та працювати в Україні. Це можуть бути податкові пільги, фінансова підтримка для створення бізнесу, гарантії зайнятості у важливих секторах. Крім того, в цій групі заходів важливими діями можуть стати залучення досвіду і капіталу через створення умов для інвестування в українську економіку. Доцільно передбачити програми для екс-працездатних мігрантів, наприклад, через створення стартапів або залучення капіталу для відновлення ключових галузей економіки.

По друге. В Україні понад 200 тисяч фрілансерів, і цей сектор має річний оборот в 2-3 млрд дол США. Залучення ще 5-10% працездатних громадян через ці платформи

може дати ще 500 млн дол США – 1 млрд дол США додаткового доходу в економіку. З огляду на зазначене, заходи другої групи орієнтовані на розвиток дистанційної роботи та індустрій, що не потребують фізичного перебування. Тут доцільно здійснювати стимулювання розвитку ІТ-сектору. Сектор інформаційних технологій вже показав зростання і може стати одним із основних драйверів економіки. Залучення людей до ІТ-освіти, програми для розвитку стартапів сприятимуть працевлаштуванню без виїзду з країни. Крім того, вагомим значення набуває розвиток онлайн-платформ для фрілансерів. Підтримка й розвиток онлайн-робіт, фріланс-платформ дає можливість залучення населення до роботи без прив'язки до фізичного місцезнаходження [24].

По третє. В Україні налічується понад 2,7 млн осіб з інвалідністю (за даними офіційної статистики) [25]. Якщо лише 10% з них залучити до продуктивної роботи на відповідних умовах, це може збільшити працюючих на 270 тисяч осіб. Тому інклюзивна політика для осіб з інвалідністю заслуговує особливої уваги. Серед основних заходів цієї групи варто відзначити розвиток інклюзивного трудового ринку. Цей захід передбачає забезпечення можливості для осіб з інвалідністю працювати на рівних умовах. Це може включати створення робочих місць в сфері обслуговування, дистанційної роботи або технологічних підприємств. Крім того важливо акцентувати на фінансовій підтримці та спеціалізованих програмах в умовах інклюзивної політики. Такі дії передбачають спрощення доступу до соціальних програм і реабілітації, а також підтримка підприємств, які створюють робочі місця для осіб з інвалідністю. Покращення інфраструктури для людей з інвалідністю через розвиток безбар'єрних міст і сіл, полегшення доступу до роботи і освіти також слугує вагомим кроком для збільшення працюючих в економіці.

По четверте. Залучення жінок та молоді до трудової діяльності. В Україні близько 5 млн жінок працюють на неповну ставку або перебувають в «неформальному» секторі. За умови підвищення рівня залучення жінок до формальної зайнятості, можна забезпечити 1-2 млн додаткових робочих місць [26].

Серед основних заходів цієї групи вартують уваги програми підтримки молоді, які передбачають розвиток програм підтримки молодих людей (особливо жінок) в отриманні освіти і подальшому працевлаштуванні, зокрема в галузях, де існує високий попит на робочу силу; підтримка програм для жінок шляхом створення можливостей для жінок, які змушені залишатися вдома через догляд за дітьми або літніми родичами, забезпечуючи їх робочими місцями на умовах гнучкого робочого часу, часткової зайнятості або дистанційної роботи.

По п'яте. Група заходів щодо підтримки малозабезпечених та соціально вразливих груп. У цій групі варто звернути увагу на доцільність впровадження програм соціального підприємництва. Такі програми сприяють створенню можливостей для людей, які перебувають у скрутному становищі (наприклад, багатодітних сімей, осіб з обмеженими можливостями), заснувати власний бізнес, отримавши відповідні освітню підтримку, кредити або субсидії. Крім того, в рамках цих заходів може бути запроваджено підтримку реабілітаційних центрів, які орієнтовані на поглиблене навчання та реабілітація осіб, які через різні причини не можуть працювати, і створення для них можливостей для розвитку підприємницьких навичок або працевлаштування.

По шосте. Адаптація до нових умов через перепідготовку та перекваліфікацію. За оцінками, програми перепідготовки можуть залучити близько 500 тисяч осіб на рік, що дозволить збільшити кваліфіковану робочу силу в країні [25; 26]. Серед основних заходів тут доцільно звернути увагу на програми перепідготовки. Такі програми можуть охопити навчанням тих, хто не має змоги працювати через війну або зміни на ринку праці, включаючи навички роботи в цифрових технологіях, індустрії відновлення. Підтримка вчителів та тренерів для навчання нових спеціальностей.

Висновки

Таким чином, доцільно акцентувати, що для України важливо зосередитися на розвитку програм, спрямованих на повернення трудових мігрантів, створення робочих місць для осіб з інвалідністю, стимулювання молоді та жінок до працевлаштування, а також на перепідготовці тих, хто через різні причини не може працювати. Враховуючи ці фактори та за допомогою цільових програм можна суттєво підвищити рівень зайнятості та зменшити тиск на економіку, забезпечуючи стабільне відновлення та розвиток.

Результати дослідження демонструють, що ефективна боргова політика в умовах значного зростання військових витрат потребує комплексного підходу, який включає використання фіскальних інструментів, реструктуризацію боргів та оптимізацію державних витрат. Емпіричний аналіз підтверджує, що країни з прозорою та дисциплінованою фіскальною політикою легше адаптуються до умов кризи та уникають боргової пастки.

Список використаних джерел

1. Novoselova, O. S. (2013). Derzhavnyi borh: dialektyka teoretychnykh uyavlen ta otsinka sutnosti [Public Debt: Dialectics of Theoretical Concepts and Assessment of Essence]. *Naukovyi zhurnal «Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya» Seriia «Ekonomika»*, 23, 169–173. <https://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n23/33.pdf>
2. Barro, R. J. (1979). On the Determination of the Public Debt. *Journal of Political Economy*, 87(5), 940–971. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w0443/w0443.pdf
3. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2010). Growth in a Time of Debt. *American Economic Review*, 100(2), 573–578. <https://doi.org/10.1257/aer.100.2.573>
4. Dunne, J. P., Perlo-Freeman, S., & Soydan, A. (2004). Military Expenditure and Debt in Small Industrialised Economies: A Panel Analysis. *Defence and Peace Economics*, 15(2), 125–132. <https://doi.org/10.1080/1024269032000110504>
5. Smith, R. (1980). Military Expenditure and Investment in OECD Countries, 1954-1973. *Journal of Comparative Economics*, 4(1), 19–32. https://econpapers.repec.org/article/eeejcecon/v_3a4_3ay_3a1980_3ai_3a1_3ap_3a19-32.htm
6. Stiglitz, J. E. (2012). The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers our Future. W. W. Norton & Company. https://business.columbia.edu/sites/default/files-efs/imce-uploads/Joseph_Stiglitz/Price%20of%20Inequality%20for%20Sustainable%20Humanity.pdf
7. Krugman, P. (1988). Financing vs. Forgiving a Debt Overhang. *Journal of Development Economics*, 29(3), 253–268. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(88\)90044-2](https://doi.org/10.1016/0304-3878(88)90044-2)
8. Alesina, A., & Tabellini, G. (1990). A Positive Theory of Fiscal Deficits and Government Debt. *The Review of Economic Studies*, 57(3), 403–414. <https://doi.org/10.2307/2298021>
9. Yeshchenko, P. S. (2020). Ukraina u borhovii pasttsi MVF [Ukraine in the Debt Trap of the IMF]. *Ekonomichna teoriia*, 1, 19–36. <https://doi.org/10.15407/etet2020.01.019>
10. Bohdan, T. (2023). Ryativne kolo i pobichni naslidky zovnishnoho finansuvannia Ukrainy [Lifeline and Side Effects of External Financing of Ukraine]. *Ekonomichna pravda*. <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/30/696492/>
11. Borodenko, T. (2024). Borhova polityka Ukrainy v umovakh zbroinoho konfliktu [Ukraine's Debt Policy in the Context of Armed Conflict]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 12, 88–95. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.12.88>

12. Yevtushenko, N. N., & Vinogradnya, V. M. (2017). Borhova bezpeka Ukrainy v umovakh kryzovykh yavlyshch v ekonomitsi [Debt Security of Ukraine in the Conditions of Crisis Phenomena in the Economy]. *Ekonomika i suspilstvo*, 12, 540–546. https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/90.pdf
13. Zhezherun, Y. V., Zaporozhets, S. V., Pokhodenko, A. M., Pinchuk, A. M., Mitsenko, R. V., & Parashchenko, T. V. (2023). Osoblyvosti derzhavnogo finansuvannya ozbroiennia ta viiskovoi tekhniky Zbroinykh Syl Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Features of State Financing of Weapons and Military Equipment of the Armed Forces of Ukraine in Conditions of Martial Law]. *Testing and Certification*, 1(1), 80–92. <https://doi.org/10.37701/ts.01.2023.11>
14. Marshalok, T. Ya. (2023). Borhova polityka ta stan finansuvannya derzhavnogo biudzhetu Ukrainy pid chas viiny [Debt Policy and the State of Financing the State Budget of Ukraine During the War]. *Inklyuzyvna ekonomika*, 2, 24–31. https://doi.org/10.32782/inclusive_economics.2-4
15. Stetsenko, B. S., Buryachenko, A., Zakhzhay, K. V., & Prisnyak, S. (2023). Borhova bezpeka Ukrainy: kliuchovi imperatyvy voiennoho stanu [Ukraine's Debt Security: Key Imperatives of Martial Law]. *Modeling the Development of Economic Systems*, 1, 194–199. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-27>
16. Tkachuk, N., & Stashchuk, O. (2023). Monitorynh derzhavnogo borhu Ukrainy v umovakh viiskovoho stanu [Monitoring of the Public Debt of Ukraine under the Conditions of Martial Law]. *Ekonomichniy chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 4, 83–96. DOI: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-04-83-96>
17. Finance.ua. (2022). How Much Money Ukraine Received from Partners in 2022. <https://finance.ua/ua/goodtoknow/skilky-groszej-otrymala>
18. Ministry of Finance of Ukraine. (2024). State Debt and State-Guaranteed Debt. <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>
19. National Bank of Ukraine. (2024). Statistics. <https://bank.gov.ua/ua/statistic>
20. Ministry of Finance of Ukraine. (2024). Debt policy. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk/borgova-politika>.
21. International Monetary Fund. (2024). Fiscal Monitor. <https://www.imf.org/en/Publications/FM>
22. World Bank. (2024). Debt Management Performance Assessment (DeMPA). <https://www.worldbank.org/en/programs/debt-toolkit/dempa>
23. International Organization for Migration (2023). The Displacement Tracking Matrix (DTM) <https://dtm.iom.int/responses/ukraine-response>
24. Freelance. (n.d.). Freelance Exchange №1 in Ukraine. Retrieved from <https://freelance.ua/uk>
25. Ministry of Social Policy of Ukraine. (2024). Tanasishyn at the UN headquarters: In Ukraine, more than 3 million people with disabilities are individuals with enormous potential, skills, ideas, and strength. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/23795.html>
26. Serdiuk, A. (2024). Over 8 million women and girls in Ukraine will need humanitarian assistance in 2024. United Nations Ukraine. Retr